

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.08.2021 ✓Accepted/Kabul:11.03.2022

DOI:10.30794/pausbed.982603

Research Article/Araştırma Makalesi

Öztürk, S. ve Baysan, İ. (2022). "2003-2019 Döneminde Türkiye'de Kırmızı Et Sektörü: Seçili Göstergeler Üzerine Bir İnceleme " *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 51, Denizli, ss. 223-239.

2003-2019 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE KIRMIZI ET SEKTÖRÜ: SEÇİLİ GÖSTERGELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Serdar ÖZTÜRK*, İlgi BAYSAN**

Öz

Kırmızı et sektörünün birtakım sosyal ve ekonomik fonksiyonları bulunmaktadır. Söz konusu sektöre yönelik politikalarla ilgili ürün grubuna, ülke ekonomilerine, ürün fiyatlarının erişilebilirliği bağlamında kişilerin sağlıklı ve dengeli beslenmesine etkisi bakımından önem arz etmektedir. Bu noktada kırmızı et arzı ve talebi, fiyatları ve ithalat kararlarının bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi önemli bir husustur. Kırmızı et sektörü, ithalat kararları, et fiyatları, et üretim miktarı vb. süreçlerde yaşanan değişimlerden etkilenmektedir. Bu çalışmada amaç 2003-2019 döneminde Türkiye'de kırmızı et sektörünü incelemektir. Çalışmada kırmızı et arzı-talebi, fiyat oluşumu ve ithalatı; kırmızı et üretim, tüketim, fiyat ve ithalat göstergeleri baz alınarak grafiksel olarak incelenmiştir. Bu bağlamda et ithalatının sektörü ithalata bağımlı hale getirmeyecek şekilde düzenlenmesinin, kalite standardının korunması için önlemler alınmasının, Türkiye'nin kırmızı et sektörünün canlandırılmasına yönelik adımların atılmasının, söz konusu sektörün karşı karşıya kaldığı Deli Dana vb. hastalıkların önlenmesi için gereken tedbirlerin artırılmasının, ayrıca üreticilerin konu ile ilgili eğitime erişiminin sektör açısından önemli faktörler olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Et ithalatı, Et üretimi, Kırmızı et dış ticareti.*

Jel Kodları: Q10, Q19.

RED MEAT SECTOR IN TURKEY IN THE PERIOD OF 2003-2019: A REVIEW ON SELECTED INDICATORS

Abstract

The red meat industry has some social and economic functions. Policies for the aforesaid sector are important in terms of their impact on the relevant product group, national economies, and the healthy and balanced diet of people in the context of the accessibility of product prices. At this point, it is important to examine the supply and demand, prices and import decisions of red meat with a holistic approach. Red meat industry is affected by changes in processes of import decisions, meat prices, meat production amount etc. The aim of this study is to examine the red meat sector in Turkey in the period of 2003-2019. In the study, red meat supply-demand, price formation and import are examined graphically based on red meat production, consumption, price and import indicators. In this context, it can be said that to regulate meat import in a way that does not make sector dependent on imports, to take measures to maintain the quality standard, to take steps to revive the red meat sector in Turkey, to increase the measures required to prevent the diseases such as mad cow that the sector in question is facing, and also, manufacturers' access to training on the subject are important factors for the sector.

Key Words: *Meat import, Meat production, Red meat foreign trade.*

Jel Codes: Q10, Q19.

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, NEVŞEHİR.

e-posta: serdarozturk@nevsehir.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-0650-0244>)

**Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, NEVŞEHİR.

e-posta: ilgibaysan@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5437-2788>)

1. GİRİŞ

Kırmızı et sektörünün sosyal ve ekonomik fonksiyonları ile ülke ekonomileri için önemli bir noktada yer aldığı söylenebilir. Kırmızı et sektörüne yönelik kararlar hayvancılığa ve dolayısıyla tarım sektörüne yansımakta ve tüm bu süreç ülke ekonomisini etkileme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim Türkiye’de et ithalatına ilişkin kararlardaki öncelikli amaç et fiyatlarının düşürülmesine yöneliktir. Ancak et fiyatlarını arttıran ana problemler çözülemediği müddetçe Türkiye, et ithalatında dışa bağımlı hale gelme riski ile karşı karşıya kalırken, söz konusu sürecin uzamasının yerel üreticiye ve tüketiciye zarar verme ihtimali bulunmaktadır. Türkiye’nin 2008 krizinden önce hayvan ithalatı sadece damızlık temini amacıyla yapılmakta iken, söz konusu dönemde yaşanan hayvancılık krizi neticesinde, Bakanlar Kurulu Kararı ile 2009 yılı ikinci yarısından sonra sürekli olarak artma eğiliminde olan kırmızı et fiyatlarının düşürülmesi için 2010 yılında canlı hayvan ve et ile sakatat ithalatına izin verilmiştir. Et, çalışmanın yapıldığı dönemde ithalatı devam eden ürünler arasında olmakla birlikte, ithalat miktarının seneler itibarı ile artarak devam etmesinin, Türkiye ekonomisi ve ilgili ürün grubunun içinde yer aldığı hayvancılık sektörü açısından önemli birtakım etkileri bulunmaktadır. Et ithalatının en önemli sebebi, et fiyatlarındaki artışın önüne geçilememesidir. Et fiyatlarının artışı; döviz kuru, yem fiyatları, birim başına hayvandan alınan verim, çığ süt fiyatları, dişi hayvan sayısı gibi birçok unsurdan etkilenebilmektedir.

Literatürde kırmızı et sektörünü Türkiye özelinde inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Dağdemir vd. (2003), kırmızı etin pazarlaması ile üretici ve tüketici açısından fiyat dalgalanmalarının etkisini inceledikleri çalışmalarında üretici eline geçen fiyatların enflasyon oranı altında kaldığından üreticileri olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. 1996-2010 yılları arasında kırmızı ete uygulanan gümrük vergisi indirimlerinin dana ve sığır eti talebine pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu Önder ve Şahin (2019) tarafından bulunmuştur. AB ve ABD politikaları ile Türkiye’deki kırmızı et sektörünü karşılaştıran çalışmalardan Gümüş ve Çınar (2016), Türkiye ile AB ve ABD’nin kırmızı et sektörleri incelendiğinde Türkiye’nin işletme ölçekleri, verim ve maliyetler açısından daha geride kaldığı; üretilen etin kalite, sağlık ve hijyen standartları yönünden yetersiz seviyelerde olmasının ihracat potansiyelini sınırlandıran unsurlar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Alev (2018), Avrupa Birliği ve Türkiye’de hayvancılık sektörünü içeren verilerle gerçekleştirdiği çalışmasında hayvansal ürün ihracatı ve kişi başına düşen kırmızı et miktarları açısından Türkiye’nin AB üyesi ülkelerin birçoğunun gerisinde kaldığını tespit etmiştir. Türkiye’nin canlı hayvanlar ve hayvansal ürünlerde rekabet gücünü incelediği çalışmasında Bashimov (2018), Türkiye’nin canlı hayvanlarda 2003 yılına kadar net ihracatçı ülke konumunda iken, bu yıldan itibaren net ithalatçı ülke konuma düştüğü, hayvansal ürünlerde ise net ihracatçı ülke konumunda olduğu sonucuna ulaşmıştır. İlgili literatürde kırmızı et sektörü için öngörüle bulunan çalışmalarda yer almaktadır. Cenan ve Gürcan (2011), 2015 yılına kadar elde ettikleri öngörülerde, toplam hayvan sayılarının yıllık ortalama artış hızının binde 2 olacağını bulmuşlardır. Çelik (2012), kırmızı et üretim miktarında, 2011 yılındaki üretim miktarına göre 2012 ve 2013 yıllarında çok az bir düşüş olacağı, ancak 2014 yılından 2020 yılına kadar kırmızı et üretim miktarının artacağı sonucuna ulaşmıştır. Çiçek ve Doğan (2018), 2017 Ocak-Eylül arası ortalama fiyatları dikkate alındığında sığır etinde ve besi yeminde 2020 yılı sonuna kadar reel artışların olacağını tahmin etmişlerdir.

Bu çalışmada amaç 2003-2019 döneminde Türkiye’de kırmızı et sektörünü; kırmızı et arzı-talebi, fiyat oluşumu ve ithalatını; kırmızı et üretim, tüketim, fiyat ve ithalat göstergeleri baz alınarak grafik yardımıyla açıklamak ve literatüre katkıda bulunmaktır. Tarım sektörünün bileşenlerinden biri olan hayvancılık ve bu kapsamda kırmızı et sektörü, ülke ekonomisine olan etkisinin yanı sıra dengeli beslenmeye katkısı ile kişilerin sağlıklı oluş hallerini de etkilemektedir. Bu kapsamda sektörle ilgili çalışmalar ve bu doğrultuda geliştirilecek politika önerileri önem arz etmektedir. Çalışmada Türkiye’de kırmızı et sektörü, üretim, tüketim, fiyat oluşumu ve dış ticaret ile ithalat çerçevesinde incelenerek sektöre yönelik yapılan çalışmalar ışığında değerlendirilmiştir. Kullanılan veriler TÜİK, FAO ve OECD’den elde edilmiştir. Ayrıca ESK, TAGEM gibi kurum-kuruluşlar ve ilgili bakanlıkların raporlarından faydalanılmıştır. Elde edilen veriler tablo ve grafikler ile yorumlanmıştır. Çalışmada giriş bölümünden sonraki ikinci bölümde dünyada kırmızı et sektörünün güncel durumu anlatılacaktır. Ardından Türkiye’de kırmızı et sektörü açıklanacaktır. Bu bölümde et ürünlerinin talep ve arzını etkileyen faktörlere, et ürünlerinin fiyat oluşumuna değinilecek, söz konusu ürün grubunun dış ticareti ve bu bağlamda ithalat süreci ile ilgili etkiler incelendikten sonra, et ithalatının taşıdığı potansiyel riskler açıklanacaktır. Çalışma genel bir değerlendirme ve sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

2. DÜNYA KIRMIZI ET SEKTÖRÜ

Hayvancılık sektörünün ulusal gelir ve istihdamı arttırmak, kalkınmaya katkı sağlamak, ihracatla döviz gelirlerini arttırmak gibi ekonomik fonksiyonlarının yanı sıra insanların dengeli ve yeterli beslenmesi üzerinde de önemli bir rolü bulunmaktadır. Günümüzde hayvancılık gelişmiş ülkelerde bir endüstri haline gelmiştir. Söz konusu sektör ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Bu sebeple tarım ve hayvancılığın geliştirilmesinin stratejik bir önemi olduğu söylenebilir. Gelişmiş ülkeler, geri kalan ülkelere teknoloji, canlı hayvan, işlenmiş ürünler pazarlamakta ve bu süreçlerden büyük gelirler elde etmektedirler (TİGEM,2019: 3-5). Her ülkenin kaynak yapısı, ülke içi sanayi yapısı, tüketici tercihi, ticaret engelleri gibi unsurları ülkeler arası et ticaretini belirlemektedir. Dünya ticaretinde rekabet etme avantajı ise düşük maliyetli et üretimi yapan ülkelerden yana olmaktadır (Sakarya ve Aydın,2011: 37). Hayvancılık sektörü hayvansal gıdalara olan talebin artması ve gelişen teknolojinin kullanımıyla birlikte yaklaşık olarak 1,5 milyar insanın geçim kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca hayvancılık sektörü en hızlı büyüyen sektörlerden biri haline gelmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü,2020a: 2).

Tarım sektörünün bir alt bileşeni olan hayvancılığın, sanayileşme ve ekonomik kalkınmayı hedefleyen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli olduğu söylenebilir (DOKAP,2019: 3). 20 yılı aşkın hızlı gelişimin ardından Çin, dünyanın en büyük et üreticisi konumuna gelmiştir (Yin ve Zhu,2020: 46). Çin’ de Afrika Domuz Gribinin etkisiyle toplam et üretiminin 2019 yılında %10 düştüğü tahmin edilmektedir (OECD,2020a). Dünya büyükbaş ve küçükbaş eti üretiminin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2013-2018 yılları arasında dünya büyükbaş eti üretiminin yaklaşık olarak yarısı ABD, Brezilya, AB ve Çin; dünya küçükbaş eti üretiminin yaklaşık yarısı Çin, Hindistan, Okyanusya ve AB tarafından yapılmıştır (ESK,2013-15a; ESK,2016-18). Tablo 1’de 2019 yılında dünya kırmızı et üretimi ve tüketiminin dağılımı gösterilmektedir. 2019 yılında manda-sığır eti üretiminde ilk sırada ABD ikinci sırada Brezilya, keçi-koyun eti üretiminde ise ilk sırada Çin ve ardından ikinci sırada Hindistan yer almıştır. 2019 yılında dünya büyükbaş eti üretimi 72,2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Büyükbaş eti üretiminin yaklaşık olarak yarısı ABD, Brezilya, AB ve Çin tarafından yapılmıştır. Küçükbaş eti üretimi ise yaklaşık olarak 15,4 milyon tondur ve üretimin yaklaşık olarak yarısı Çin, Hindistan, Avustralya, AB ve Yeni Zelanda tarafından gerçekleştirilmiştir (ESK,2020: 10-13; FAO,2021b). 2019 yılında sığır-dana eti tüketiminde ilk iki sırada sırasıyla Arjantin ve ABD’nin koyun eti tüketiminde ise Kazakistan ve Avustralya’nın yer aldığı görülmektedir (OECD,2020b).

Tablo 1: Dünya Kırmızı Et Üretimi ve Tüketiminin Dağılımı

Üretim (Ton)-2019				Tüketim (kg/kişi)-2019			
Ülkeler	Manda-Sığır Eti	Ülkeler	Keçi-Koyun Eti	Ülkeler	Sığır-Dana Eti	Ülkeler	Koyun Eti
ABD	12348749	Çin	4826854	Arjantin	38.0	Kazakistan	8.2
Brezilya	10200000	Hindistan	829687	ABD	26.3	Avustralya	6.2
Çin	6601298	Avustralya	752201	Brezilya	25.2	Norveç	4.5

Kaynak: FAO,2021b; OECD,2020b.

Sektöre yönelik yapılan çalışmalarda küresel et üretiminin gelecek on yılda yavaşlayan bir büyüme hızıyla artacağı tahmin edilmekteyken, et üretimindeki toplam artışın büyük bölümünün gelişmekte olan ülkelerde olması beklenmektedir. Ayrıca hızlı nüfus artışı ve şehirleşmeden ötürü tüketim artış oranının gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük seyretmesi olasıdır. Küresel et ticaretinde ise üretilen etin yaklaşık olarak %11’inin ticarete konu olacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda ithalatın önemli bir kısmının Asya ve Afrika ülkeleri tarafından yapılması beklenmektedir. Küresel et ihracatının 2024 yılına kadar yarısından fazlasının gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirileceği ancak pay olarak bir düşüş yaşanacağı öngörülmüştür (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı TEPGE,2018: 2). 2013-2018 döneminde dünya büyükbaş ve küçükbaş eti ticaretinde büyükbaş ve küçükbaş eti ithalatında Çin tüm senelerde ilk sıradadır. Günümüzde Çin, her zamankinden daha fazla et ürünü tüketmektedir. Ülke başta sığır, domuz, koyun, keçi, at, eşek, katır veya bardoların yenilebilir sakatatları olmak üzere her zamankinden daha fazla taze, soğutulmuş veya donmuş (HS 02-Et ve yenilebilir sakatat) et ürünü ithal etmektedir. Çin’deki et pazarı, ülke perakende gıda pazarında taze sebze sektöründen sonra en büyük ikinci sektördür (DCCC,2020). Söz konusu dönemde büyükbaş eti ihracatının liderliği Hindistan ve Brezilya arasında değişiklik göstermiştir, küçükbaş eti ihracatında ise 2013-2018 döneminde Avustralya ilk sırada yer almıştır (ESK,2013-15a; ESK,2016-18).

Tablo 2: Dünya Kırmızı Et Ticareti

B.Baş Eti (Bin Ton)			B.Baş Eti (Bin Ton)			K.Baş Eti (Bin Ton)			K.Baş Eti (Bin Ton)		
İthalat-2019			İhracat-2019			İthalat-2019			İhracat-2019		
Ülke	Hacim	Pay (%)	Ülke	Hacim	Pay (%)	Ülke	Hacim	Pay (%)	Ülke	Hacim	Pay (%)
Çin	2.608	24,6	Brezilya	2.194	19,8	Çin	366	35	Avustralya	488	47,3
ABD	1.321	12,5	Avustralya	1.541	13,9	ABD	123	11,7	Yeni Zelanda	404	39,2
Japonya	856	8,1	Hindistan	1.510	13,6	AB	117	11,2	AB	28	2,7
Kore	578	5,5	ABD	1.481	13,4	İran	45	4,3	Hindistan	17	1,6
Diğer	5.228	49,4	Diğer	4.348	39,3	Diğer	396	37,8	Diğer	94	9,1
Toplam	10.591	100	Toplam	11.074	100	Toplam	1047	100	Toplam	1031	100

Kaynak: ESK,2020: 19.

Tablo 2' de 2019 yılında dünya kırmızı et ticaretinde öncü ülkeler gösterilmektedir. Buna göre büyükbaş eti ithalatında %24,6'lık payla ilk sırada Çin, ABD %12,5'lik payla ikinci sırada yer almıştır. Büyükbaş eti ihracatında ise ilk sırada %19,8'le Brezilya, ikinci sırada ise %13,9'la Avustralya'nın bulunduğu görülmektedir. Küçükbaş eti ticareti incelendiğinde Çin'in büyükbaş ithalatında olduğu gibi söz konusu ürün grubunda da %35'lik bir payla ilk sırada ardından %11,7 ile ABD'nin ikinci sırada bulunduğu görülmektedir. Küçükbaş eti ihracatında ise ilk sırada %47,3'lük payla Avustralya yer alırken ikinci sırada %39,2 ile Yeni Zelanda yer almıştır.

3. TÜRKİYE KIRMIZI ET SEKTÖRÜ

1980 yılına kadar Türkiye, coğrafi özelliklerinin her tür hayvansal ürün üretme potansiyelini iyi bir şekilde değerlendirerek hayvan varlığının sürekli olarak (verimlilik yönü hariç) sayısal açıdan artmasını sağlamıştır. 1980 yılından sonraki tarım politikalarının istikrarsızlığı, ucuz ve kaliteli yem bitkisinin yeterli miktarda olmaması ve ırkların yeterince ıslah edilememesi neticesinde hayvancılık mevcut durumunu koruyamamıştır. Bu durum, hayvan varlığında ciddi azalmalar meydana gelmesine sebep olmuştur (Göç vd.,2013: 343).

Nüfusun artmasına paralel bir seyir gösteren talep artışı bununla birlikte sosyo-ekonomik refahta yaşanan yükselişler, et üretiminin artırılması gerekliliğini doğurmaktadır. Sığır ve koyunlarda üretim periyodunun uzun dönemli olmasına karşın istenilen kârlılığa kısa dönemde ulaşılmak istenmesi, arzın kırmızı et sektöründeki esnekliğinin düşük olmasının nedenidir (Aydın vd.,2010: 51-52). Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılması baz alındığında, genel olarak gelişmiş ülkelerde hayvansal kaynaklı protein tüketimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerde ise beslenme tahıl ağırlıklı olmaktadır. Beslenmede yaşanan eksiklikler neticesinde dengeli beslenmenin gerçekleşmemesi kişilerde sağlık problemlerine yol açabilmektedir (Çetin,2013: 41-42). İnsanların beslenmesi konusunda sahip olduğu kritik önemin yanında kırmızı et sosyal fonksiyonlarla birlikte ekonomik fonksiyonlarıyla ülkelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında da bilgi vermektedir. Hayvancılık sektörü ülkelerin kalkınmasının sağlanması ve kırsal alanlarda işsizliğin azaltılması ile köyden kente göçün önlenmesi, nüfusun dengeli ve yeterli beslenmesinin sağlanması gibi ekonomik ve sosyal fonksiyonlara sahiptir. Bu bağlamda ülkemizde tüketim açısından ve yarattığı geniş üretim alanından ötürü kırmızı et sektörü, ulusal ekonomi açısından önemlidir (Karagöz,2009: 1; Bayraç ve Çemrek,2011; Saygın ve Demirbaş,2017: 74).

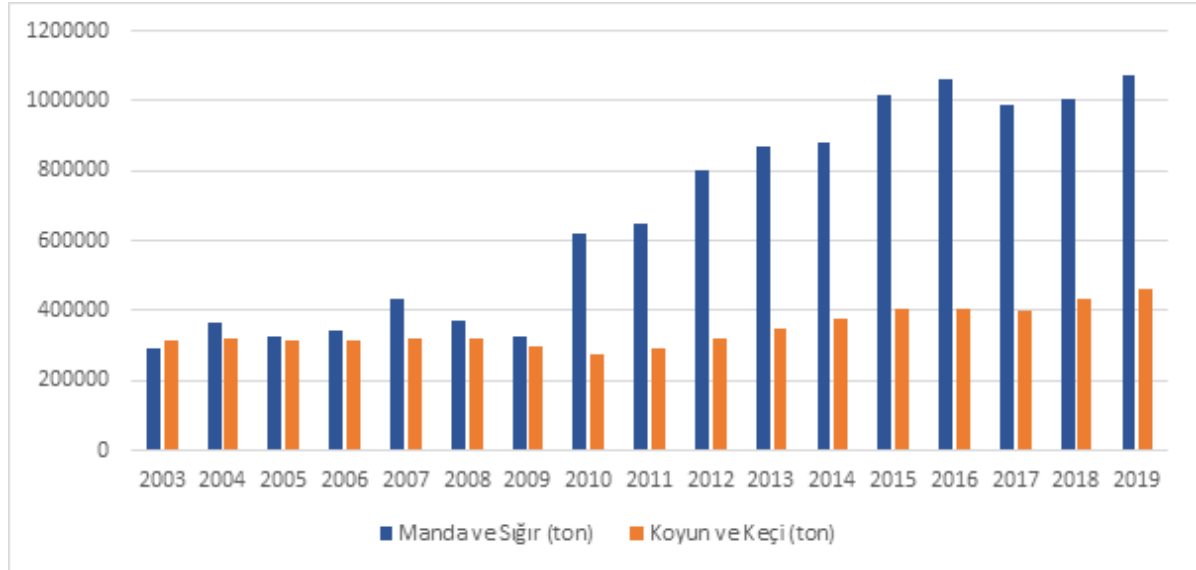
Tarım sektöründeki projelerden bazıları fazla sermaye gerektirmekle birlikte, daha iyi tarım teknikleri eğitime imkân sağlayan hizmet programlarıysa düşük sermayeli olması açısından avantajlıdır ve bu programların özellikle kırsal alanlara katkı sağlaması kuvvetle muhtemeldir (Case vd.,2012: 719). Tarımsal verimi arttırmaya yönelik politikalar içerisinde sulamaya yönelik su kaynakları, tarımsal mücadeleler gibi unsurlarla birlikte; damızlık hayvan verimini arttırmakta yer almaktadır (Gürler,2012: 302). Kırmızı et sektörünün verimliliğinin iyileştirilmesine yönelik yeterli inovasyon desteklerine sahip olması ise sektör açısından önemli bir fırsattır (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,2017: 37).

3.1. Türkiye Kırmızı Et Arzı ve Talebi

Kırmızı et ve et ürünleri sanayisinde faaliyet gösteren firma sayısı çoktur ve üretilen ürünler homojene yakın niteliktedir. Üretici firmaların toplam üretim içindeki payının düşük olması, ayrıca firmaların piyasada oluşan fiyatları belirleyici değil kabullenici konumda olmaları pazar gücünü etkilemektedir. Kırmızı et sektöründeki üreticilerin girdi piyasasında fiyat kabul edici olmasından ötürü sektör perakendecilerin elinde birincil bir pazar gücü ile karşı karşıya kalmaktadır (Önder,2018: 571). Ekonomik krizler, sektörel politika değişiklikleri (kasaplık hayvan ve kırmızı et ithalatı kararı gibi) canlı hayvan ve kırmızı et fiyatlarındaki istikrarsızlık sonucu artan mali risk, besicilerin üretimle ilgili hedef ve beklentilerini olumsuz yönde etkileyerek, hayvancılıkla uğraşan kesimlerde tedirginlik yaratmıştır (Aydın vd.,2011: 12). Türkiye'nin kasaplık gücünde ise çeşitli nedenlerle düşüşler meydana gelmektedir. Sürülerde gebelik oranı ve döl veriminin düşük olması, etçi ve kombine ırk hayvan sayısındaki azlık, ölüm ve hastalıkların sebep olduğu kayıplar Türkiye'de kırmızı et arzının yetersiz olmasının nedenleri arasındadır (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,2015: 44).

Kırmızı etin üretim kaynağı Türkiye'de, sığır, koyun, keçi ve mandadır. Türkiye, değişik türler ve ırk ile hayvan potansiyeli açısından zengin bir ülke konumundadır. Ancak, birim hayvandan elde edilen verimliliğin düşük olduğu görülmektedir. İşletmelerin hayvan sayısının az olmasıyla birlikte dağınık aile işletmelerinden oluşmaları, ayrıca yem yapımında kullanılan bitki üretiminin yeterli seviyede olmaması, buna ek olarak girdi fiyatlarında yaşanan dengesizlikler, Türkiye'deki mevcut hayvan potansiyelinin verimli bir şekilde kullanılamamasına sebebiyet vermektedir. Genel olarak doğal koşullara dayanan hayvancılık ve yem temininde karşılaşılan güçlükler, kasaplık hayvan ve besi hayvanı arzı döneminde yığılmalara sebep olmaktadır. Türkiye'de etin büyük bölümünün taze olarak tüketildiği görülmektedir. İşlenmiş (salam, sucuk, pastırma gibi) et ürünleri tüketimi ise istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Et ve et ürünleri tüketim düzeyleri günümüzde ülkelerin nüfusunun kalkınma ve gelişmişlik ölçütlerinden biri olarak kabul edilmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Kırmızı et tüketimi, yurt içinde et fiyatları ve kişi başına düşen ortalama gelirle bağlantılı olarak değişmektedir. Enflasyona bağlı olarak artma eğiliminde olan et fiyatları, diğer gıdalarda da görüldüğü gibi et tüketimini azaltmaktadır. Son dönemde et fiyatlarının artmasının temel sebepleri arasında yem fiyatlarının artışının yönetilememesi de yer almaktadır. Düzenleyici bir yapının hayvancılık piyasasında olmaması ve uzun vadeli politikaların yoksunluğu da bu durumun nedenlerindedir (Kalkan ve Cünedioğlu,2010: 4; Demirkol,2007: 48-52). Süt veya et üretiminden hangisinin tercih edileceği konusunda ürün fiyatlarının belirleyici olduğu söylenebilir. Gelirini yükseltmeye çalışan büyükbaş hayvan sahipleri kararlarını bu durumu gözeterek vermektedir. Süt-yem fiyatı paritesinde yaşanan denge ve dengesizlikler canlı hayvan fiyatlarına etki etmektedir. Bu bağlamda süt-yem paritesi düştüğünde canlı hayvan bulundurma maliyeti artmaktadır. Söz konusu süreç kesime gönderilen hayvan sayısını da artırmaktadır (Aktaş,2020: 16).

Grafik 1'de Türkiye'nin 2003-2019 yılları arasındaki kırmızı et üretimi gösterilmektedir. Buna göre manda ve sığır eti üretimi 2003 ve 2019 yılları arasında yaklaşık 3.5 kat artmıştır. Türkiye'nin et üretimi, kasaplık hayvan arzında yaşanan dalgalanmalardan ötürü düzensiz bir yapıdadır (Demirkol,2007: 52). Manda ve sığır eti üretiminin söz konusu dönemde genel olarak artma eğiliminde ancak dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Manda ve sığır eti üretimi 2003 yılında 292.163 ton olarak gerçekleşmiştir. Koyun ve keçi üretimi ise incelenen periyodun tamamında manda ve sığır eti üretiminin oldukça gerisinde kalmıştır. Et üretiminde 2008 yılındaki azalmalarda tarımsal üretim üzerinde olumsuz etkisi olan 2007 yılındaki içsel ve dışsal faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Ayrıca 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz nedeniyle yaşanan talep daralması 2009 yılında da devam etmiş, toplam et üretiminde azalmalar meydana gelmiştir (Ünlüsoy vd.,2010: 34). TÜİK 2010 yılından itibaren kesimhane dışı kesimleri et üretim miktarına dâhil etmektedir. Bu nedenle istatistiklerde kırmızı et üretim miktarı yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır (ESK,2014: 28). Grafikte 2016 yılından sonra manda ve sığır eti üretiminde 2017 yılında düşüş olduğu görülmektedir. 2019 yılında manda ve sığır eti üretimi ise 1.075.552 ton olmuştur.

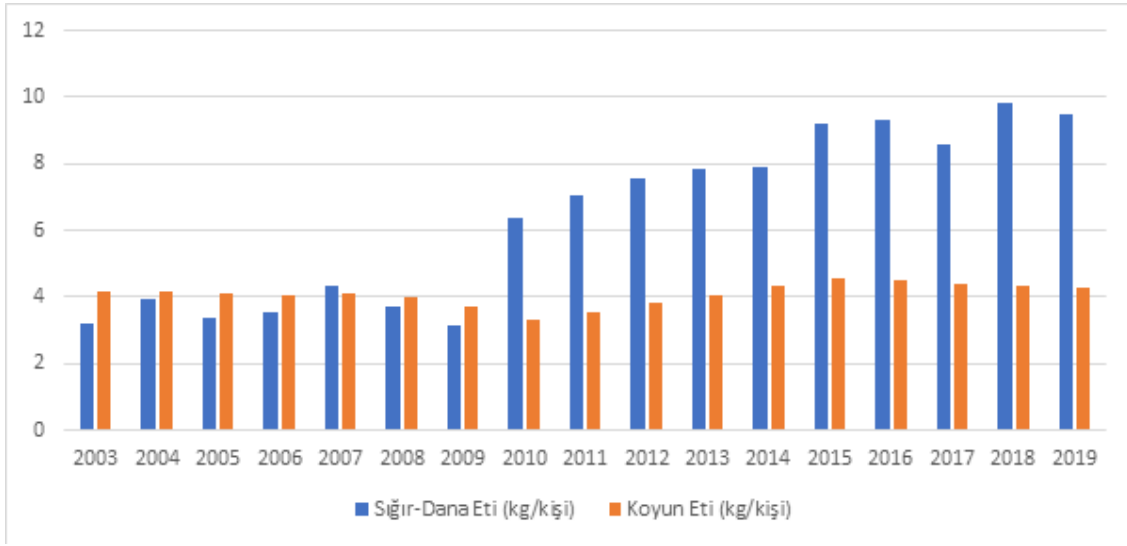

Grafik 1: 2003-2019 Dönemi Kırmızı Et Üretimi

Kaynak: FAO, 2021b.

Kırmızı et üretiminin artırılması amacıyla karkas ağırlığı, yemden yararlanma oranı ve mevcut hayvan varlığında kasaplık olanların artırılması ayrıca hayvan barınma koşullarının iyileştirilmesi kırmızı et fiyatlarının dengelenmesini sağlayabilecektir (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,2015: 45). Türkiye'nin kalkınma vizyonunu ortaya koyan On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023) hayvancılığın geliştirilmesine yönelik önlemler yer almaktadır. Ayrıca tarım sektörü hedeflerinde 2023 yılı için hedeflenen kırmızı et üretim miktarı 1,70 milyon ton olarak belirlenmiştir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı,2019: 93-97).

Gelişmiş ülkelere göre Türkiye'de kişi başı kırmızı et tüketimi düşüktür (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü,2020b: 3). Ayrıca Türkiye'de kırmızı etin gelir gruplarına göre tüketimleri incelendiğinde tüketim miktarının farklı gelir gruplarına göre değişiklik gösterdiği görülmüştür (Dağdemir vd.,2003: 361). Grafik 2'de Türkiye'nin 2003-2019 dönemi kırmızı et tüketimi gösterilmektedir. Buna göre 2003 yılında kişi başına koyun eti tüketimi 4.15 kg, 2019 yılında ise 4.26 kg olmuştur. Sığır-dana eti tüketimi ise 2003 yılında 3.19 kg, 2019 yılında 9.47 kg olmuştur. Koyun eti tüketiminin söz konusu periyottaki değişimi incelendiğinde en düşük tüketim miktarının 2010 yılında olduğu en yüksek tüketim miktarına ise 2015 yılında ulaşıldığı görülmektedir. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yayınlanan 2018 yılı faaliyet raporunda Mülga GTHB performans açıklamalarına göre ekonomik sıkıntı ve Anthrax hastalığının etkisi ile kırmızı et tüketiminin azaldığı belirtilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı,2018: 377). Buna göre 2018 yılında 9.83 kg olan sığır-dana eti kişi başı tüketim miktarı 2019 yılında 9.47 kg; 2018 yılında 4.30 kg olan kişi başı koyun eti tüketimi ise 2019 yılında 4.26 kg olmuştur. 2003-2019 döneminde sığır-dana etinde en düşük tüketim miktarı 2009 yılında olmakla birlikte en yüksek tüketim miktarına 2018 yılında ulaşıldığı görülmektedir. Buna göre sığır-dana eti tüketimi 2003-2019 döneminde yaklaşık olarak 3 kat artmıştır. Koyun eti tüketiminde sığır-dana eti tüketimine kıyasla belirgin artışların olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda küçükbaş eti tüketiminin artırılmasına yönelik hedefler Et ve Süt Kurumu'nun çalışmaları arasında da bulunmaktadır (ESK,2015b). Ayrıca 2019 yılında gerçekleştirilen III. Tarım Orman Şûrası sonuç bildirgesinde küçükbaş hayvan eti tüketiminin özendirilmesi ve pazar payının artırılması yer almaktadır (Tarım Orman Şûrası,2019).

Grafik 2: 2003-2019 Dönemi Kırmızı Et Tüketimi

Kaynak: OECD,2020b.

Gelişmekte olan ülkelerde tüketim ve üretim arasındaki fark açılmaktadır. Bu bağlamda gıda arzının stratejik önemi, çoğu gelişmekte olan ülkede tarım sektörünün büyük ekonomik katkısı ve ithalatın döviz maliyetleri göz önüne alındığında, hayvansal ürünlerde kendi kendine yeterliliğin önemli bir politika hedefi olması muhtemeldir. Neticede yerli hayvancılık üretiminin verimliliğinin artması, en azından, ithalat artışını yavaşlatabilecektir (Upton,2004: 4). Hayvansal ürünlere duyulan talep; kısa zaman dilimleriyle olduğundan, hayvansal ürün pazarı sürekli bir taleple karşılaşmaktadır. Belirli bir doyum noktasına ulaştıktan sonra talepte yükselme olmamaktadır. Bu yüzden kısa dönemde hayvansal gıda ürünlerine olan talebin pazara yansıyan miktarı sabit kalmaktadır. Neticede toplam talep miktarı da değişmemektedir. Talebi etkileyen faktörler şu şekilde sıralanabilir (Turhan vd.,2010: 389-390):

- Artan Nüfus: Türkiye’de nüfus hızla artarken, kırmızı et üretimindeki artış aynı oranda değildir. Nüfus arttıkça kırmızı et talebi de artarken kırmızı et üretim miktarı talebi karşılayamamaktadır.
- Et Fiyatları: Talep kanununa göre, ürünün fiyatı arttığında talep edilen miktar azalmaktadır ya da fiyat azaldığında talepte artış meydana gelmektedir. Bu bağlamda et fiyatlarında meydana gelen bir artış bazı öğünlerde daha az et tüketilmesine, ya da tüketilmemesine sebep olacaktır.
- Gelir Düzeyi: Hane halkının ortalama gelir düzeyinde yaşanan artışla birlikte tüketiciler, (mal fiyatları aynı kalsa bile) daha fazla miktarda mal satın alacaklardır.
- Zevk ve Tüketim Alışkanlıkları: İnsanların farklı damak tadına, farklı çevreye ve farklı alışkanlıklara göre tüketim alışkanlıkları da değişmektedir. Bu yüzden de tüketicilerin hayvansal ürünlere duydukları talep farklı olmaktadır. Aynı zamanda tüketilen et ve mamulleriyle bunların miktarları kentsel ve kırsal alanlara göre de değişiklik göstermektedir.
- Malın İkamesi: Kırmızı et kendi arasında ikame edilebilmektedir (Kuzu eti-koyun eti ve siğir eti-koyun eti rakip mallar olmakla birlikte aynı zamanda birbirlerinin ikamesidir). Talep kanunu gereğince fiyatı artan malın tüketimi azalmaktadır. İkame malların tüketimi ise artmaktadır. Ayrıca kırmızı et fiyatlarında yaşanan bir artış, kırmızı et tüketimini azaltırken beyaz et tüketimini arttırmaktadır.

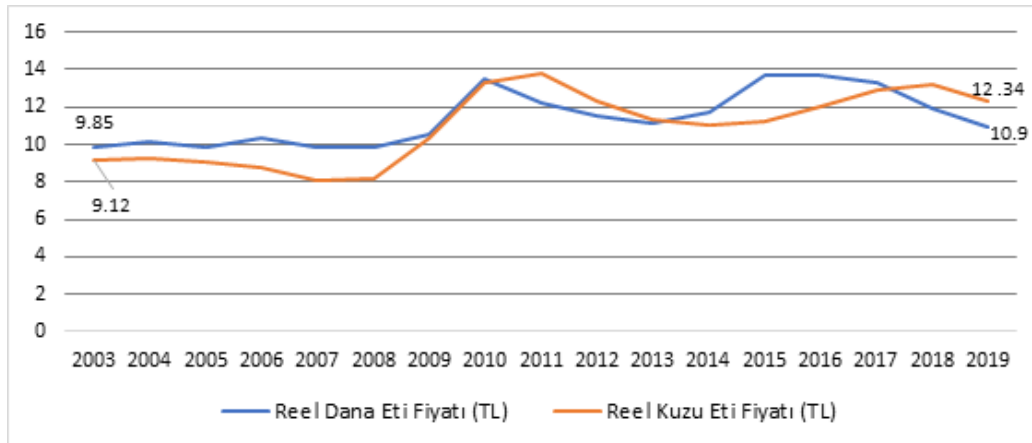
Kırmızı et tüketimi nüfus artış hızı, beslenme-tüketim alışkanlıkları, yaş kompozisyonu ve fiyat-gelir esnekliğine paralel bir trenddedir. Fiyat esnekliğinin yüksekliği belirli marj içinde et ve et ürünlerinin tüketiminde azalışa sebep olmakta iken gelir esnekliğinin yüksekliği ise tüketicinin gelir seviyesindeki her birimlik artış neticesinde et mamullerinin daha yüksek oranda tüketilmesi demektir (Ertuğrul,2000: 27-28).

3.2. Kırmızı Ette Fiyat Oluşumu

Kırmızı et üretimindeki düşüşle birlikte Türkiye’de kırmızı et fiyatlarının artması için gereken ana zemin oluşmuştur. Kırmızı et sektöründe yaşanan kriz et arzında sıkıntılara sebep olurken, tüketicilerin de kırmızı et ve et mamulleri tüketiminde yetersiz beslenmelerine yol açmıştır (Karakuş,2011: 78). Kırmızı et fiyatları üretim miktarındaki azalışa bağlı olarak artmıştır. Üretimdeki azalışta ve fiyat artışında etkili olan başlıca unsurlar; hayvan sayısının azalması, düşük seyreden et ve süt fiyatları, süt tozu ithalatı, girdi ve ürün fiyatlarındaki dengesizlik ve kaçak hayvan girişi olarak sıralanabilir (Şahin vd.,2013: 331). Kırmızı et, fiyatlarının artmasıyla birlikte tüketici piyasasında yetersiz taleple karşılaşmaktadır. Bu noktada hayvansal ürün arzının artırılması amacıyla yaratılacak talebin başarılı olması, tüketici gelirlerinin artırılmasına bağlıdır. Nitekim yüksek oranda ve sürekli gelişme gösteren ülkelerde, et ve süt ürünlerine talep artmaktadır. Bir başka deyişle gelir arttıkça, tahılla beslenen nüfusun, hayvansal protein, meyve, sebze ve balık tüketimi artmaktadır (Akder,2009: 29; Aydın vd.,2010: 56). Gıda ürünleri ve bu kapsamda kırmızı et ve et ürünlerinin fiyat artışlarının enflasyondaki artışta da etkisi olabilmektedir (TCMB,2021). Enflasyonun ise genel olarak satın alma gücünün azalması, istihdam seviyesinin düşmesi, dış ticaret açıklarının artması gibi birtakım sonuçları bulunmaktadır (Birinci,2011: 20-21).

Grafik 3’te Türkiye’de 2003-2019 dönemindeki reel dana eti ve kuzu eti fiyatları gösterilmektedir. Buna göre reel dana eti fiyatlarının 2003 yılında 9.85 TL, reel kuzu eti fiyatlarının ise 9.12 TL olduğu görülmektedir. Et tüketim alışkanlıklarının koyun-keçi etinden dana etine doğru değişmesi ayrıca 2008 yılında yaşanan kuraklık ve hayvan varlığının azalması kırmızı et fiyatlarında yükselmelere sebep olmuştur (Ulusal Kırmızı Et Konseyi,2018: 16). Grafik 3’te 2008 yılında 9.89 TL olan reel dana eti fiyatlarının 2009 yılında 10.53 TL, 2010 yılında 13.51 TL; 2008 yılında 8.22 TL olan reel kuzu eti fiyatlarının 2009 yılında 10.37 TL, 2010 yılında 13.31 TL olduğu görülmektedir.

30 Ekim 2012 tarihi itibarı ile canlı hayvan ve karkas et gümrük vergisi oranlarının artırılması et fiyatlarında yukarı yönlü baskıya sebep olmuştur. Yem fiyatlarının da artması ile besiciler açısından kazancın maliyeti karşılayamama durumu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda kesime gönderilen hayvan sayısında artış olmuştur. Neticede yaşanan arz artışı ile birlikte et fiyatları ilk etkinin aksine düşmeye başlamıştır (Özen ve Alpaslan,2012: 4). 2018 yılındaki perakende fiyat artışları değerlendirildiğinde hayvan varlığı, kırmızı et üretimi ve süt üretimi baz alındığında kur baskısıyla üreticinin yükselen maliyeti ile azalan kırmızı et üretiminin fiyat artışında etken olduğu söylenebilir (Ulusal Kırmızı Et Konseyi,2018: 8). 2019 yılında reel dana eti fiyatları 10.9 TL, reel kuzu eti fiyatları ise 12.34 TL olmuştur.

Grafik 3: 2003-2019 Dönemi Reel Dana Eti ve Kuzu Eti Fiyatları

Kaynak: TÜİK,2020a. Kırmızı et tüketici fiyatları verileri esas alınarak yazarlar tarafından derlenmiştir. Veriler mevsimsellikten ayrıştırılmış, TÜFE ile reelleştirilmiş ve yıllık veriye dönüştürülmüştür.

Türkiye’de kırmızı et fiyatı çok sayıda satıcıyla az sayıda alıcının olduğu oligopson piyasada oluşmaktadır bu yüzden alıcıların her birinin miktar ve fiyatla ilgili kararları alıcıların diğerlerini de etkilemektedir. Doğal şartlar, ekonomik koşullar, yem miktarı ve fiyatları, işletmenin yapısı ve devlet himaye ve müdahalesi et fiyatlarını etkileyen ana unsurlar olarak sayılabilir (Turhan vd.,2010: 393). Sektördeki pazarlama zincirinin uzun olması Türkiye’de kırmızı et fiyatlarının yüksek olmasının diğer bir nedenidir. Türkiye’de kasaplık hayvan ve et

pazarlamasında; et ve et ürünleri imalatçıları, köy toplayıcıları, perakendeci kasaplar, toptancı kasaplar, hayvan tüccarları başlıca organlar olarak kategorize edilebilir. Zincirin uzun olmasının nedenlerinden en önemlisi, dağınık ve küçük hayvancılık işletmelerinin varlığıdır. Söz konusu durum üreticilerin gelirlerini düşürmektedir. Ayrıca tüketicilerin daha fazla ödeme yapmalarına sebep olmaktadır (Demirkol,2007: 64).

Kırmızı et fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların önlenmesi ve fiyat istikrarının sağlanması için, uygun tarımsal politikalar yürürlüğe konulmalıdır. Kırmızı et fiyatlarının istikrarsızlığı, girdi maliyetlerinin artmasından kaynaklanabileceği gibi ilgili alanda yeterli işgücünün bulunmaması, işgücü verimliliğinin düşük olması gibi etkenlerden de kaynaklanabilmektedir (Şimşek,2018: 86). Hayvancılık sektöründe yaşanan fiyat istikrarsızlığının en önemli nedeni ise arz talep dengesizliği ve sektörde sürdürülebilirlik olmamasıdır. Sektörde arz talep dengesizliği kırmızı et açısından değerlendirildiğinde; arz açığına bağlı olarak fiyatlardaki sürekli artış dikkati çekmektedir. Bir malın fiyatı artarken ona olan talebin artması için ya söz konusu mal zorunlu mal olmalıdır (talep esnekliği düşüktür) ya da tüketicilerin gelir seviyesi yüksek olmalıdır. Gelir düzeyi düşük olduğunda ise insanlar fiyatları yükselen mal yerine, fiyatı görece daha düşük olan malları tercih edeceklerdir. Kırmızı et tüketemeyenlerin, beyaz et tüketimine yönelmeleri buna örnek olarak gösterilebilir (Karacan,2017: 68).

3.3. Türkiye'nin Kırmızı Et Dış Ticareti

Ülkelerin kaynak yapısı, sanayi yapısı ve et seçimindeki tüketici tercihi uluslararası et ticaretini belirlemektedir. Kırmızı et sektöründe düşük maliyetli üretim yapan ülkelerin rekabet etme üstünlüğüne sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise et üretiminin maliyeti yüksek olduğundan küresel arenada rekabet etme şansı olmamaktadır (TAGEM,2018: 2-3).

Cumhuriyetin ilk yıllarında sadece tarım ürünleri ihracı yapılmakta iken, Planlı Kalkınma Döneminin başlamasıyla tarım ürünlerinin ihracatı, öteki sektörlerin ihracat değerinin büyüme oranının gerisinde kalmıştır. Söz konusu durum tarımın ve buna bağlı olarak da hayvancılığın payının azalmasına sebep olmuştur. 1980 yılındaki politikaların hayvansal ürünlerin dış ticaretinde önemli etkisi olmuştur. Genel ihracatımız içerisinde hayvancılık 1980'lere kadar önemli bir düzeydeyken, bu dönemden sonra ithalatı özendirici politikalar ön plana çıkmış, neticede dış ticarete ithalatın ağırlığı artmıştır. Uygulanan dış ticaret politikalarının etkisiyle özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından sonra kırmızı et ithalatında ciddi bir artış yaşanmıştır. Türkiye'de hayvancılığın toplam ihracat içindeki payı ise düşme eğiliminde seyretmiş, 2000, 2002 ve 2003 yıllarında büyükbaş et ithalatı hemen hemen hiç yapılmamıştır (Demirkol,2007: 59-61).

Bu noktada dış ticaretin iki önemli sorunu; ithalatın devam ederek artması ve ihracat potansiyelinden yeterli düzeyde yararlanılamamasıdır. İthalatla birlikte, yurt dışına döviz transferinin yarattığı ekonomik sorunlara ek olarak insan sağlığı açısından tehlikeli olan hastalıkların taşınma olasılığı sağlık sorunlarının yaşanma ihtimalini arttırmaktadır (Saygın ve Demirbaş,2017: 79). Hayvancılığın geliştirilmesi ve korunması adına orta ve uzun dönemde et ithalatı kararlarından vazgeçilmesi, besicilikte üretim maliyetlerinin azaltılmasının sağlanması, verimin artırılarak kalitenin teşvik edilmesi, gümrük vergilerinin arttırılması yönündeki politikaların hızla hayata geçirilmesi sektörün ve ülke ekonomisinin istikrarı açısından gereklilik olmaktadır (Aydın vd.,2010: 56).

3.3.1. Kırmızı Et İthalatı ve Etkileri

Türkiye'de et ürünleri ve hayvansal ürünler, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleriyle birlikte destekleme kapsamından çıkarılmıştır. 1980'li yıllarda iç fiyat kontrolünün sağlanması amacıyla hayvansal ürün ithalatı serbestleştirilmiştir. Akabinde hayvancılıkta ve et dış ticaretinde izlenen politikaların etkisiyle hayvansal üretimden çekilmeler olmuştur. 1985 yılı ve sonraki dönemlerde hayvansal ürün fiyatlarının artması neticesinde dönemin hükümet yetkilileri tarafından et ithalatı ve kasaplık hayvan ithaliyle iç fiyatlar kontrol edilmeye çalışılmıştır. Neticede fiyat yükselmeleri karşısında piyasalar ithalata rağmen istikrara kavuşmamıştır. Bu süreç, söz konusu sorunda ithalat yönlü çözüm arayışlarının, her zaman için uygun bir yöntem olmayabileceğini göstermektedir. 1982-1997 yılları arasında yaklaşık 342 milyon dolar canlı hayvan (damızlık hayvan hariç) ve kırmızı et ithalatı yapılmıştır. Yüksek enflasyonun etkisiyle 1994 yılında, halkın alım gücünde meydana gelen azalmanın, sığır ve koyun eti fiyatlarının 1994-1995 yıllarında (1993 yılına göre) artmasına neden olduğu söylenebilir. 1995 yılında canlı hayvan ve et ithalatı artmıştır. 1996 yılında küresel bir tehdit olarak ortaya

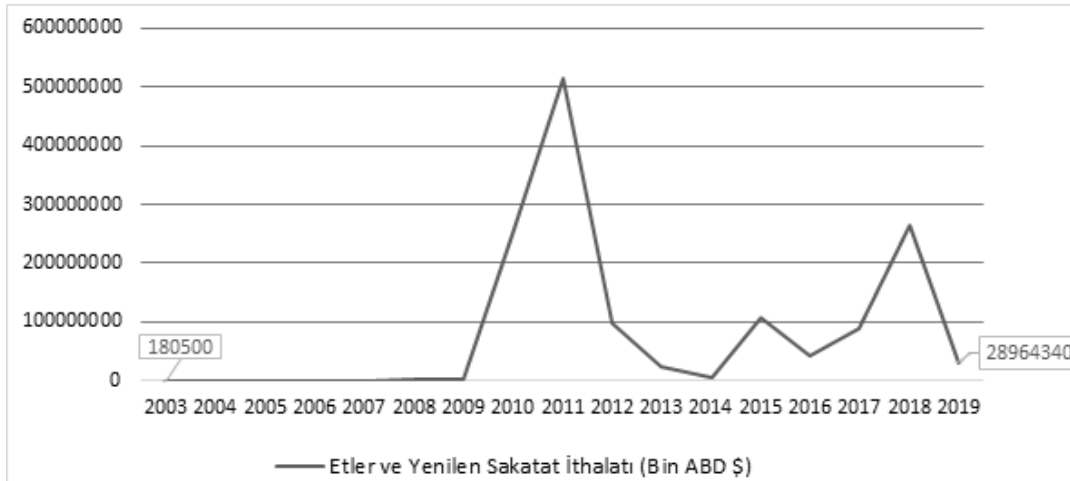
çıkan Deli Dana Hastalığının etkisi ile, Türkiye’de 1997-2010 döneminde kasaplık hayvan ve kırmızı et ithalatı yapılmamıştır. Yaşanan sorunlar neticesinde hayvansal ürünlerin ithalatı 1997 yılında durdurulmuştur. Bu durum da et fiyatlarında kısa süre içerisinde artışa sebep olmuştur. Hayvancılık sektörünün 2000’li yıllarda destekleme kapsamına alınması, sektörün toparlanmasını sağlamıştır. Türkiye, 2004 ve 2005 yıllarında Avusturya’ya et ihraç etmiş olsa da 2008 yılı ve izleyen süreçte yeniden ithalatçı ülke konumuna gelmiştir. Sektörün tekrar gerilemesinde ise 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz tetikleyici olmuştur. Akabinde hayvan yemi olarak kullanılmakta olan ürünlerin üretiminde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak yem fiyatlarındaki hızlı yükseliş kaçınılmaz hale gelmiştir. Bütün bu süreç hayvansal ürün fiyatlarını yükseltirken, üreticinin maliyetini karşılayamaz hale gelmesi ile nihayetlenmiştir. 2008 yılında Türkiye’de çiğ süt fiyatlarındaki aşırı düşüş yaklaşık olarak 1 milyon (baş) süt ineğinin kesilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum dişi hayvan varlığında azalmaya sebep olmuştur. Et arzındaki yetersizliğin temel nedeni, 2007-2008 yılları arasında damızlık sığırların kesilmiş olmasının o yıllarda et arzını geçici olarak arttırmakla birlikte, sonraki dönemde besiyeye alınacak hayvanların kaybına sebebiyet vermiş olmasıdır. 2009 yılında dişi hayvan sayısındaki düşüşün kırmızı et fiyatlarına da etki ettiği görülmektedir. Kırmızı et fiyatlarında; 2008’in ikinci yarısında ise koyun ve keçi etinde meydana gelen artışı, 2009’un ikinci yarısında sığır etinde yaşanan reel artışlar izlemiştir. 2009 yılında Türkiye’nin et ithalatında Hollanda, Almanya ve Fransa ilk sıralarda yer almıştır. Bütün bu yaşanan gelişmelerin sonucunda Tarım ve Köyişleri Bakanlığı kırmızı et reel fiyat artışlarını dengelemek istemiştir. 2009 yılının ikinci yarısını takiben Türkiye, artan kırmızı et fiyatlarını düşürmek ve artan fiyatların tüketicilere zarar vermesini engellemek için, et ithalatında uyguladığı Avrupa Birliği örtülü ambargosunu, 27567 Sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla 30 Nisan 2010 tarihinde ithalat izniyle kaldırmıştır. 2010 yılında kırmızı et fiyatlarını düşürmek için canlı hayvan ithalatı kararı alınmış, aynı zamanda yeni işletmelerin teşvik edilmesi için sıfır faizli krediler verilmiştir. Ancak ülkedeki hayvan sayısının yetersizliği dolayısıyla yapılan destekler ve alınan krediler hayvan ithalatı için kullanılmıştır. Akabinde yetkili karar mercileri gümrük vergilerini düşürerek canlı hayvan ve kırmızı et ithalatının cazip hale getirilmesini sağlamaya çalışmışlardır. İthalat yetkisi Bakanlar Kurulu Kararı ile; Et ve Balık Kurumu sonra da gümrük vergilerini düşürerek Et Balık Kurumu ile birlikte özel sektöre verilmiştir (Aydın vd.,2010: 51-52; Turhan vd.,2010: 392; Ünlüsoy vd.,2010: 14; Aydın vd.,2011: 4; Lorcu ve Bolat,2012: 16; Akın vd.,2018: 111-115; Erün,2010: 74; Türkyılmaz,2010: 86).

İthalat, niteliği ve koşullarındaki değişikliklerin iç piyasadaki üreticilere, özellikle gelişme sürecindeki, rekabet gücünün düşüklüğünden ötürü hayvansal üretime zarar verebilmektedir. Türkiye’de canlı hayvan ithalatının büyük bölümü, büyük baş hayvanlardan oluşmaktadır. 2008-2009 yıllarında ithalatın tamamına yakın kısmı damızlık hayvanlardan yapılmış; 2010 yılından itibaren besilik ve kasaplık hayvan ithalatı da yapılmıştır. 2010 yılından sonra hayvan sayısında meydana gelen artışlar ise üretim değil ithalat kaynaklı olmuştur (Köseman ve Şeker,2015: 114-115).

2007-2013 yılları arasındaki dokuzuncu kalkınma planı döneminde Türkiye’de kırmızı et ithalatı başlatılmıştır. Söz konusu dönem içerisinde, yerli hayvansal üretimi desteklemek adına doğrudan ödemelere ağırlık verilmiş ve hayvancılığa aktarılan kaynaklar önemli ölçüde arttırılmıştır. Ancak çeşitli ülkelere göre Türkiye’de hayvancılıkta girdi maliyetlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. 2014 yılında Bosna Hersek’te yaşanan sel felaketi neticesinde söz konusu ülkeye mali destek sağlamak için (tarife kontenjanı çerçevesinde) Et Süt Kurumu Genel Müdürlüğü’ne Bakanlar Kurulu Kararıyla Temmuz ayında sıfır gümrükle 15 bin ton sığır eti ithalatı için yetki verilmiştir. İç talebi karşılamaya yönelik ithalat uygulamalarının ise 2015 yılında da devam ettiği görülmektedir. 2016 yılında Uruguay, Slovakya, Brezilya, Fransa, Almanya, Macaristan, Avustralya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelere canlı büyükbaş ithalatı yapılmıştır. Bu dönemde küçükbaş hayvanlardan canlı olarak ithal edilenlerin tamamına yakını damızlıktır ve %74’ü Ukrayna’dan getirilmiştir. 2016 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile besilik canlı hayvanlar için Et ve Süt Kurumu (ESK), damızlık canlı hayvanlar için de Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü (TİGEM) tek yetkili kurum olmuştur. Aynı yıl Kasım ayında piyasada istikrarın sağlanması, tarım gıda güvenliği, yapısal sorunların giderilmesi, üretici gelirlerinin arttırılması gibi konularda iyileşmeyi öngören “Milli Tarım Projesi” ilan edilmiştir ve bu kapsamda “Hayvancılıkta Yerli Üretimi Destekleme Modeli” oluşturulmuştur. 2017 yılının Haziran ayında ESK’ya verilen ithalat yetkisinin tüm sektöre verilmesi anlamına gelen gümrük vergisi indirimleri yapılmıştır. Bu kapsamda canlı büyükbaş hayvanlar için %135 olan gümrük vergisi %26’ya indirilmiş ve büyükbaş hayvanların etinde ise %100-%225 bandında değişen gümrük vergisi oranları %40’a indirilmiştir. Söz konusu kararname yayımlandıktan bir ay sonra ESK’ya sıfır gümrükle kırmızı et ve canlı hayvan ithalatı için yetki verilmiştir (Akın vd.,2018: 112-115; Saygın ve Demirbaş,2017: 77).

Grafik 4'te Türkiye'nin 2003-2019 dönemindeki ithal edilen etler ve yenilen sakatatlar gösterilmektedir. Etler ve yenilen sakatat ithalatı verileri genel olarak¹ büyükbaş ve küçükbaş hayvanların dondurulmuş ve taze etlerini, yenilen sakatatları ayrıca kanatlı etini kapsamaktadır. 2009 yılının ortalarından itibaren et fiyatlarının mevcut düzenlemelerle üstesinden gelinememesi üzerine canlı hayvan ve et ithalatına yönelik yeni düzenlemeler Tarım ve Köyşleri Bakanlığı ile Bakanlar Kurulu tarafından gündeme alınmıştır (Ünlüsoy vd.,2010: 45). Canlı hayvan ve kırmızı et ithalatına yönelik 30 Nisan 2010-31 Aralık 2010 döneminde Bakanlar Kurulu tarafından 9 adet karar çıkarılmıştır. Bu kararlarla vergi oranlarını düşürerek ithalatın teşvik edilmesi amaçlanmıştır. 22 Aralık 2010 tarihinde özel sektör için vergi oranlarının yükseltilmesine yönelik süre sınırlaması kaldırılmış, alınan tüm bu kararlar kapsamında ithalat giderek artan bir seyir izlemiştir (Sakarya ve Aydın,2011: 41). Buna göre grafik 4'te 2009 yılında ithal edilen etler ve yenilen sakatatın 1.600.020 \$, 2010 yılında ise 250.174.222 \$ olduğu görülmektedir.

Düşük gümrük vergisi oranlarının yerli üreticiyi olumsuz etkilemesinden ötürü canlı hayvan için uygulanan gümrük vergileri arttırılmıştır. Ayrıca karkas etin gümrük vergisi 19 Mart 2011 tarihinde %45 arından 13 Mayıs 2011 tarihinde %60, 2 Temmuz 2011 tarihinde %75, 30 Ekim 2012 tarihinde ise %100'e çıkarılmıştır (Özen ve Alpaslan,2012: 2). Grafik 4' te 2011 yılında ithal edilen etler ve yenilen sakatatın 513.600.334 \$, 2012 yılında 97.179.080 \$ olduğu görülmektedir. Kırmızı et ithalatı miktarı talebe göre yıldan yıla değişiklik göstermektedir. 2018 yılında son dönemdeki arz açığını karşılayabilmek için ithalat miktarının artacağı öngörülmüştür (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı TEPGE,2018: 8). İthalatı 2017 yılındaki vergi indirimleri özendirmiştir. Ancak kırmızı et piyasasında istenilen fiyat istikrarı sağlanamamıştır. Neticede 2018 yılında karkas gümrük vergisi %40'a indirilmiştir (Aktaş,2020: 19). Grafik 4'te 2017 yılında ithal edilen etler ve yenilen sakatat 87.360.437 \$, 2018 yılında 265.887.321 \$, 2019 yılında ise 28.964.340 \$ olmuştur. Bu bağlamda gümrük vergisi oranları yükseltildiğinde ithalatın düştüğü görülmektedir. Ancak Türkiye'de yerli üretim teşvik edilmediği müddetçe bu durum fiyat artışlarının önüne geçilememesine sebep olabilir. Bu yüzden uzun dönemde hayvan yeminde kullanılan ürünlerin yerli üretiminin teşvik edilmesi, kısa dönemde ise söz konusu ürünlerin sübvansiyon edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca kısa dönemde mazot, gübre, tohum vs. sübvansiyonları da tarım ve hayvancılık sektörüne katkı sağlayabilecektir.

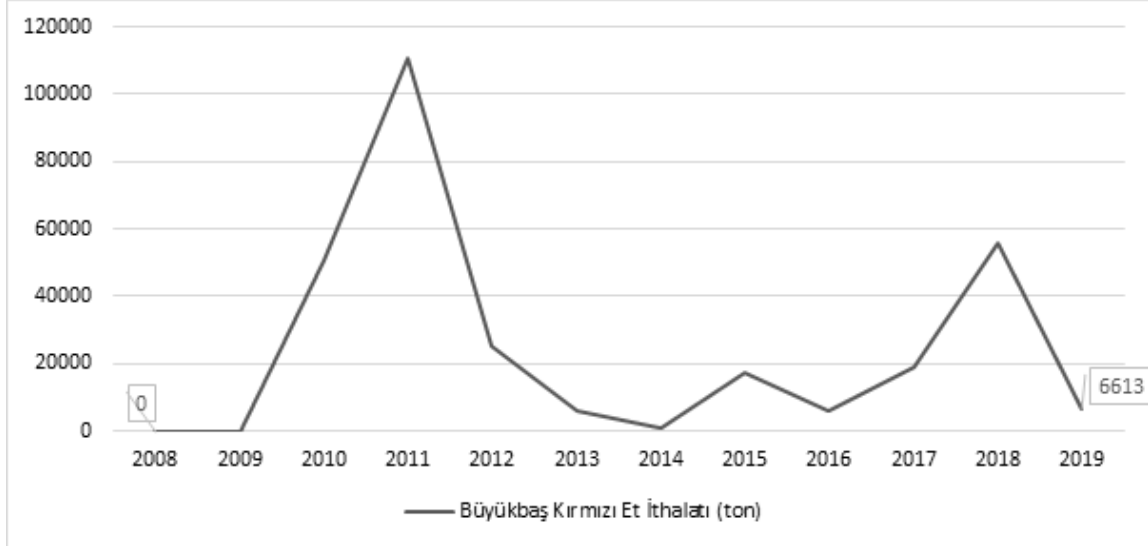
Grafik 4: 2003-2019 Dönemi İthal Edilen Etler ve Yenilen Sakatat

Kaynak: TÜİK,2020b. Fasillara göre ithalat, etler ve yenilen sakatat verileri esas alınarak yazarlar tarafından derlenmiştir.

Grafik 5'te Türkiye'nin 2008-2019 dönemi büyükbaş kırmızı et ithalatı yer almaktadır. ESK raporlarında 2008-2019 yılları arasında küçükbaş eti ithalatının olmadığı belirtilmiş bu yüzden kırmızı et ithalatında büyükbaş eti verileri esas alınmıştır (ESK,2013-15a; ESK,2016-18; ESK,2020). Buna göre 2008 ve 2009 yılında büyükbaş eti ithalatı yapılmamıştır. 30 Nisan 2010-31 Aralık 2010 döneminde ithalatın teşvik edilmesine yönelik alınan kararlardan sonra büyükbaş eti ithalatının 2010 yılında 50.658 ton 2011 yılında 110.731 ton olduğu görülmektedir. Grafik 5'te 2008-2019 döneminde en yüksek ithalat rakamlarına 2011 yılında ulaşılmıştır. Yerli üreticinin olumsuz etkilenmemesi adına alınan gümrük vergisine yönelik düzenlemelerin ardından 2012 yılında büyükbaş eti ithalatı

1 Bkz. TÜİK sınıflama sunucusu, <https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaTurListeAction.do>

25.437 ton, 2013 yılında 6.141 ton, 2014 yılında ise 640 ton olmuştur. 2017 yılında gümrük vergisi indirimlerinden sonra 2017 yılında 18.879 ton olan büyükbaş eti ithalatı 2018 yılında 55.752 tona yükselmiştir.

Grafik 5: 2008-2019 Dönemi Büyükbaş Kırmızı Et İthalatı

Kaynak: FAO, 2021a.

2019 yılı Et ve Süt Kurumu sektör değerlendirme raporunda küçükbaş eti ithalatının bulunmadığı belirtilmiştir. Aynı yıl kırmızı et ihracatı verilerinde işlenmemiş kırmızı et ihracat miktarı 2019 yılında 249 ton olarak açıklanmıştır. İhracatın %56'sının yapıldığı ülkeler ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'dır (ESK,2020: 39-40).

3.3.2. İthalat Kararlarını Yeniden Yorumlamak

Et ithalatı kararlarının öncelikli amacı yerli üretimi olumsuz bir şekilde etkilemeden, yani yerel üreticiyi koruyarak et fiyatlarını düşürmek olsa da zamanla alınan yeni kararlarla birlikte yerel üretimin zor şartlarla karşılaşması, hatta iflase sürüklenmelerin yaşanması, bununla birlikte sektörün dışa bağımlı hale gelme ihtimali söz konusu olmuştur. Artan et fiyatlarına bir çözüm olarak gündeme gelen ithalatta yurtdışından düşük fiyatla alınan etler tüketiciye yüksek fiyatlarla satıldığı için başlangıçtaki amacından sapmalar meydana gelmiştir (Sekmen vd.,2013: 316-317). Buna ek olarak günümüzde hayvancılık alanındaki politikaların sadece yerel ihtiyaçlara göre belirlenmediği, uluslararası anlaşmaların da ulusal politikalara etkilerinin olduğu, alınan kararlarda göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Bu bağlamda uluslararası iş birliğinin artırılması, ticari engellerin kaldırılmasının yanı sıra rekabeti bozan uygulamalardan kaçınılması ya da bu uygulamaların sınırlandırılması, ayrıca ticarete konu olan mallarda öncelikle hastalık riskini ortadan kaldırmak ve diğer zararların önlenmesinin sağlanması adına kalite standartlarının konulması gerekmektedir (Can,2018: 244).

Bu noktada et ithalatının birtakım sorunlara da zemin oluşturma potansiyeli gündeme gelmektedir. Söz konusu ürün grubunun ithalatı BSE yani Deli Dana olarak bilinen hastalığın ve diğer hastalıkların Türkiye'ye taşınma riskini de beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye bütün hayvansal ürünler için ithalatçı konumuna düşme durumundadır. Bu durumda hayvancılık yapmaktan vazgeçen kişilerin hayvancılığa kazandırılması da mümkün olmayacağından üretim de yapılamayacaktır (Ocaklı vd.,2010: 5). Kırmızı et ithalinin devam etmesi, doğal olarak süt ithalinin yapılmasını da zorunlu hale getirecektir (Karakuş,2011: 78). Ayrıca yem sektörünün ithalata bağımlı hale gelmesinin önlenmesi de önemli bir husustur. Yem ham maddeleri üretiminin ihtiyacı karşılayamamasından ötürü talep ithalata karşılanmaktadır. Karma yem üretimi yetersiz ve kalitesiz olduğundan yurtdışından ithal edilen çekirdek, soya, mısır, soya küspesinin de yurt içindeki üretiminin teşvik edilmesi gerekmektedir (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,2015: 47; Karagöz,2009: 9).

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında ülkemizin hayvancılık ve et sektöründe doğru politika uygulamaları ile 2023 yılında üretim açısından kendine yeterli, tüketim açısından da daha bilinçli ve sağlıklı tüketim alışkanlığına

sahip bir ülke olması hedeflenmektedir (DPT,2001: 82). Bu noktada Türkiye'nin sürdürülebilir, akılcı, stratejik tarım ve hayvancılık politikası ile kırmızı et sektörünün var olan potansiyelinin en iyi şekilde değerlendirilerek canlandırılması gerekmektedir. Ayrıca kırmızı et için sürdürülebilir bir üretimin planlanması, bunun için de geleceğe yönelik arz talep projeksiyonları yapılması sektörün geleceği açısından önem arz etmektedir (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,2015: 50-51).

3.4. Kırmızı Et Sektörü ve Avrupa Birliği Uygulamaları

AB sisteminde, genel olarak, belirli bir müdahale fiyatı açıklanmaktadır. Piyasa fiyat düzeyi müdahale fiyatı düzeyinden yüksek olduğu sürece piyasaya müdahale edilmemektedir (Yıldız,2004: 6). Avrupa Birliği'nde bir ülke ya da bölgede (koyun, keçi, sığır eti) pazar fiyatı ulusal ya da bölgesel olarak belirlenen fiyatın altına düştüğünde komisyon ihtiyari depolama yardımıyla müdahale alımı uygulaması kararı alabilmektedir. Bu noktada depolama yardımı ile müdahale kurumu dalgalanan pazar fiyatı karşısında üreticiye bekleme imkânı tanımaktadır ve bu şekilde söz konusu dalgalanmaların daha fazla derinleşmesi engellenmektedir. Pazar fiyatları maliyetleri karşılamadığı zamanda ise müdahale alımı ile üreticinin zarar görmesi engellenirken, ürün arzının devamlılığı da sağlanmaktadır. Türkiye'de müdahale kurumunun kurulması için gereken çalışmaların yapılması adına Et ve Süt Kurumu yetkilendirilmiştir (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,2015: 29-47).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada 2003-2019 yılları arasında Türkiye'de kırmızı et sektörü; kırmızı et arzı-talebi, fiyat oluşumu ve ithalatı; kırmızı et üretim, tüketim, fiyat ve ithalat göstergeleri çerçevesinde grafiksel olarak incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular genel olarak şu şekilde özetlenebilir. Kırmızı et üretiminin söz konusu dönemde genel olarak artma eğiliminde ancak dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür. Kırmızı et üretimi ekonomik krizler, içsel ve dışsal faktörlerden etkilenebilmektedir. Kırmızı et tüketimi incelendiğinde sığır-dana eti tüketiminin yaklaşık olarak 3 kat arttığı, koyun eti tüketiminde sığır-dana eti tüketimine kıyasla belirgin artışların olmadığı görülmüştür. Et fiyatlarında meydana gelen artışlar et tüketiminin azalmasına ya da et tüketilememesine sebep olabilmektedir. Kırmızı et fiyatları ise reel dana eti ve reel kuzu eti fiyatları ayrımı gözetilerek incelenmiştir. Buna göre 2008 yılında yaşanan kuraklık, hayvan varlığının azalması vb. faktörlerin kırmızı et fiyatlarında yükselmelere sebep olduğu görülmüştür. Kırmızı et fiyatları incelenen dönemde dalgalı bir seyir izlemiştir. 2003-2019 dönemi etler ve yenilen sakatat ithalatı ve 2008-2019 dönemi büyükbaş kırmızı et ithalatının süreci incelendiğinde ithalatın teşvik edilmesine yönelik alınan kararlardan sonra büyükbaş eti ithalatının artan bir seyir izlediği görülmüştür. Söz konusu dönemde en yüksek ithalat rakamlarına 2011 yılında ulaşılmıştır. Yerli üreticinin olumsuz etkilenmemesi adına alınan gümrük vergisine yönelik düzenlemelerin ardından 2012 yılında büyükbaş eti ithalatı azalmıştır. 2017 yılında gümrük vergisi indirimlerinden sonra ithalat 2018 yılında 2017 yılına göre yükselmiştir. Bu kapsamda kırmızı et ithalatının gümrük artış ve azalışlarına bağlı olarak değiştiği söylenebilir.

Et arzındaki azalmalara bağlı olarak kırmızı et fiyatlarında da yükselmeler yaşanabilmektedir. Et fiyatlarındaki yükselişin önüne geçilememesi sektörde ithalat yönlü çözüm arayışına gidilmesine neden olmaktadır. Ancak ithalat kararları kısa vadeli bir çözüm önerisi olarak düşünülmelidir. Zira bu süreç uzun vadede sektörü ithalata bağımlı hale getirme riski barındırmaktadır. Ayrıca süt ve yem sektörü gibi hayvancılıkla ilişkili olan sektörler de de aynı riskin oluşması gündeme gelmektedir. Bu yüzden ithalata yönelik politikalar zamanla bağımlı sektörlerde de ithalatı zorunlu kılacaktır. Neticede et ve et ürünleri grubu ithalatı Türkiye'yi ithalata bağımlı hale getirebilme riski barındırmaktadır. Bu nedenle hayvancılık sektörüne yapılacak desteklerle birlikte üretim ve verimlilik artışının sağlanması fiyat artışlarının önüne geçilmesini sağlayabilecektir. Fiyatların kişilerin kırmızı et tüketimini olumsuz yönde etkilemeyecek bir aralıkta dalgalanması sağlıklı beslenmenin sağlanmasına da katkıda bulunacaktır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus hayvancılık sektörünün istihdam yaratma açısından önemli bir konumda olmasıdır. Hayvancılık sektörüne yönelik destekler, istihdam yaratma potansiyelinin değerlendirilmesi, hayvancılıkla uğraşan kişilere verilecek eğitimlerle birlikte üretim ve verim artışı sağlanabilecektir.

Bu noktada et ithalatının yerli üreticiye zarar vermeden ayrıca fiyat artışlarının da önüne geçebilecek şekilde düzenlenmesi önem arz etmektedir. 2003-2019 döneminde yerli üreticinin korunması için gümrük vergisinin yükseltildiği zamanlarda ithalatın düştüğü görülmüştür. Ancak Türkiye'de yerli üretim teşvik edilmediği müddetçe bu durum fiyat artışlarının önüne geçilememesine sebep olabilir. Bu sebeple uzun dönemde hayvan yeminde

kullanılan ürünlerin yerli üretiminin teşvik edilmesi, kısa dönemde ise söz konusu ürünlerin sübvansede edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca kısa dönemde mazot, gübre, tohum vs. sübvansiyonları da tarım ve hayvancılık sektörüne katkı sağlayabilecektir.

Kalite standardının korunması için alınacak önlemler çerçevesinde Türkiye'nin kırmızı et sektörünün canlandırılmasına yönelik adımların atılması gerekmektedir. Bu bağlamda hayvancılık sektörü için yapılan desteklerde standardizasyonun sağlanması, BSE (Deli Dana) gibi hastalıkların taşınmasının önüne geçmek için gereken önlemlerin alınması ve üreticilerin sektör alanında eğitimlerinin devamlılığı önem arz etmektedir. Neticede Türkiye'nin mevcut yatırımlar ve sübvansiyonlarla, kırmızı et sektörü açısından sahip olduğu elverişli şartları değerlendirerek, kırmızı et için artan iç ve dış talebi karşılamaya yönelik üretim artışı, rekabet üstünlüğünün sağlanmasını ve ülkenin pazar payının artırılmasını sağlayabilecektir.

KAYNAKLAR

- Akder, A. H. (2009). "Finansal Kriz ve Gıda Ürünleri Fiyatları", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 9, 27-38.
- Akın, A. C., Arıkan, M. S. ve Çevrimli, M. B. (2018). "Türkiye'de 2010-2017 Yılları Arasında İthalat Kararlarının Kırmızı Et Sektörüne Etkisi", *1st International Health Sciences and Life Congress*, Burdur 2-5 Mayıs 2018, 109-119.
- Aktaş, G. (2020). "Canlı Hayvan ve Karkas İthalatının Kırmızı Et Fiyatlarına Etkisi: Türkiye'de İthalatın Regülasyonu", *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7/21, 12-29.
- Alev, N. (2018). "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Genel Ekonomik Durumu", *G. Ü. İslâhiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 2/2, 57-76.
- Aydın, E., Can, M. F., Aral, Y., Cevger, Y. ve Sakarya, E. (2010). "Türkiye'de Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthalatı Kararlarının Sığır Besicileri Üzerine Etkileri", *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 81/ 2, 51-57.
- Aydın, E., Aral, Y., Can, M. F., Cevger, Y., Sakarya, E. ve İşbilir, S. (2011). "Türkiye'de Son 25 Yılda Kırmızı Et Fiyatlarındaki Değişimler ve İthalat Kararlarının Etkilerinin Analizi", *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 82/1, 3-13.
- Bashimov, G. (2018). "Türkiye'de Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünlerin Dış Ticaret Yapısının Analizi", *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32/1, 1-13.
- Bayraç, H. N. ve Çemrek, F. (2011). "AB Uyum Sürecinde Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Yapısal Analizi ve Geliştirmeye Yönelik Politikalar", *Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi* 7, 1-20.
- Birinci, Y. (2011). "Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47/1-4, 19-30.
- Can, M. F. (2018). "Türkiye Hayvancılık Politikalarının AB ile Etkileşimi ve Olası Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 13/2, 242-250.
- Case, K. E., Fair, R. C. ve Oster, S. M. (2012). *Ekonominin İlkeleri*, 9. Baskı, Palme, Ankara.
- Cenan, N. ve Gürcan, İ. S. (2011). "Türkiye Çiftlik Hayvan Sayılarının İleriye Yönelik Projeksiyonu: ARIMA Modellemesi", *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 82/1, 35-42.
- Çelik, Ş. (2012). "Türkiye'de Kırmızı Et Üretimini Box-Jenkins Yöntemiyle Modellenmesi ve Üretim Projeksiyonu", *Hayvansal Üretim*, 53/2, 32-39.
- Çetin, B. (2013). *Uygulamalı Tarım Ekonomisi*, 1. Baskı, Nobel, Ankara.
- Çiçek, H. ve Doğan, İ. (2018). "Türkiye'de Canlı Sığır ve Sığır Eti İthalatındaki Gelişmeler ve Üretici Fiyatlarının Trend Modelleri ile İncelenmesi", *Kocatepe Veterinary Journal*, 11/1, 1-10.
- Dağdemir, V., Birinci, A. ve Atsan, T. (2003). "Türkiye'de Kırmızı Et Pazarlaması", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34/4, 361-366.
- DCCC. (2020). Chinese Meat Market Highlights in 2020 – Meat Exports to China, <https://www.dccchina.org/news/chinese-meat-market-highlights-2020-meat-exports-to-china/> (21.02.2021).
- Demirkol, C. (2007). *Türkiye'de Kırmızı Et Sektörünün Sanayici ve Tüketici Düzeyinde Analizi*. (Doktora Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- DOKAP. (2019). DOKAP Bölgesi Küçükbaş Hayvancılık Kümelenme Raporu, 1-105.

- DPT. (2001). Gıda Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu Et ve Et Ürünleri Sanayii Alt Komisyonu Raporu, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_GidaSanayii_EtVeEtUrunleriSanayii.pdf (07.12.2018).
- Ertuğrul, E. (2000). Et ve Et Ürünleri, Türkiye Kalkınma Bankası Sektörel Araştırmalar, 1-84, Ankara.
- Erün, G. (2010). "Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret Analizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2/1, 71-78.
- ESK. (2013). Et ve Süt Kurumu 2013 Sektör Raporu, https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/2013_Yili_Sektorel_Degerlendirme_Raporu_.pdf (11.02.2021).
- ESK. (2014). Et ve Süt Kurumu 2014 Yılı Sektör Raporu, https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/2014_Yili_Sektorel_Degerlendirme_Raporu.pdf (15.02.2021).
- ESK. (2015a). Et ve Süt Kurumu 2015 Yılı Sektör Değerlendirme Raporu, https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/2015_Yili_Sektor_Raporu_Son.pdf (11.02.2021).
- ESK. (2015b). ESK, Küçükbaş Eti Tüketimini Artırmaya Dönük Çalışmaları Destekliyor <https://www.esk.gov.tr/tr/11963/ESK-Kucukbas-Eti-Tuketimini-Artirmaya-Donuk-Calismalari-Destekliyor> (25.02.2021).
- ESK. (2016). Et ve Süt Kurumu 2016 Yılı Sektör Değerlendirme Raporu, https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/2016_Yili_Sektor_Degerlendirme_Raporu.pdf (11.02.2021).
- ESK. (2017). Et ve Süt Kurumu 2017 Yılı Sektör Değerlendirme Raporu, https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/Et_ve_Sut_Kurumu_2017_Sektor_Raporu.pdf (11.02.2021).
- ESK. (2018). Et ve Süt Kurumu 2018 Sektör Değerlendirme Raporu, https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/2018_Yili_Sektor_Degerlendirme_Raporu-.pdf (19.02.2021).
- ESK. (2020). Et ve Süt Kurumu 2019 Yılı Sektör Değerlendirme Raporu, https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10255/files/Et_ve_Sut_Kurumu_2019_Sektor_Degerlendirme_Raporu.pdf (15.02.2021).
- FAO. (2021a). Faostat, <https://www.fao.org/faostat/en/#data/TCL> (12.11.2021).
- FAO. (2021b). Faostat, <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL> (12.11.2021).
- Göç, V., Çetinkaya M. ve Karamık, Ş. (2013). "Türkiye'de Kırmızı Et Üretimi, Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri", *Atatürk Üniversitesi 9. Ulusal Zootekni Öğrenci Kongresi, Erzurum 23-25 Mayıs 2013*, 339-344.
- Gümüş, E. ve Çınar, H. (2016). "Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Sığır Eti Sektörlerinin Karşılaştırılması ve Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi", *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 5/2, 177-183.
- Gürler, A. Z. (2012). *Analitik Tarım Ekonomisi*, 2. Baskı, Nobel, Ankara.
- Kalkan, S. ve Cünedioğlu, H. E. (2010). Et Fiyatlarındaki Artışa Nasıl Bakılmalı?, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 1-4. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1282204505-4.Et_Fiyatlarindaki_Artisa_Nasil_Bakilmali.pdf (10.12.2018).
- Karacan, R. (2017). "Türkiye'de Kırmızı Et Talebinin, Beyaz Et Tüketimi ve Gelir Dağılımı Açısından Değerlendirilmesi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 54/630, 67-73.
- Karagöz, H. (2009). Türkiye ve Konya'da Hayvancılık Sektörü, Sektörün Sorunları ve Çözüm Önerileri. Konya Ticaret Odası, Etüd Araştırma Servisi, 1-25 http://www.kto.org.tr/d/file/hayvancilik_raporu_rapor.pdf (10.12.2018).
- Karakuş, K. (2011). "Türkiye'nin Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthaline Genel Bir Bakış", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 75-79.
- Köseman, A. ve Şeker, İ. (2015). "Türkiye'de Sığır, Koyun ve Keçi Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu", *Van Veterinary Journal*, 26/2, 111-117.
- Lorcu, F. ve Bolat, B. A. (2012). "Türkiye'de Kırmızı İthal Et", *Hayvansal Üretim*, 53/1, 14-20.
- Ocaklı, B., Ertosun, Z., Demiröz, M., Horasan, B. ve Peker, Ş. (2010). Türkiye'de Hayvancılığın Durumu ve Et İthalat, Adnan Menderes Üniversitesi, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/cb16f6f3938e162_ek.pdf (10.12.2018).

- OECD. (2020a). OECD-FAO Agricultural Outlook 2020-2029, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/29248f46-en/index.html?itemId=/content/component/29248f46-en> (21.02.2021).
- OECD. (2020b). Meat Consumption, <https://data.oecd.org/agroutput/meat-consumption.htm> (25.02.2021).
- Önder, K. (2018). "Kırmızı Et ve Et Ürünleri Sanayinin Pazar Gücü: Oligopson Yapısı", *Muhasebe Finans ve İktisat Araştırma Örnekleri*, (Ed. A. Acaravcı). 1. Baskı, Nobel, Ankara.
- Önder, K. ve Şahin, M. (2019). "Gümrük Vergisi Düzenlemelerinin Hanehalkı Sığır ve Dana Eti Talebine Etkisi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54/3, 1221-1233.
- Özen, E. N. ve Alpaslan, İ. B. (2012). Et ve Süt Sektörlerinde Arz ve Fiyat Dinamikleri, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1355924567-6.Et_ve_Sut_Sektorlerindeki_Arz_ve_Fiyat_Dinamikleri_Nasil_Bir_Politika_Cercevesi_Cizilmeli.pdf (15.02.2021).
- Sakarya, E. ve Aydın, E. (2011). "Dünya Sığır Eti Üretimi, Tüketimi ve Ticareti ile Türkiye'nin Canlı Hayvan ve Sığır Eti İthalatı", *ATB-Borsavizyon Dergisi*, 94, 35-44.
- Saygın, Ö. ve Demirbaş, N. (2017). "Türkiye'de Kırmızı Et Sektörünün Mevcut Durumu ve Çözüm Önerileri", *Hayvansal Üretim*, 58/1, 74-80.
- Sekmen, A. E., Kaliber, M., Uzkülekci, H. H., Kurt, Ş., Konca, Y. ve Kıyıcı, J. M. (2013). Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthalatının Ardından, *Atatürk Üniversitesi 9. Ulusal Zootečni Öğrenci Kongresi*, Erzurum 23-25 Mayıs 2013, 315-319.
- Şahin, Y., Para, G. ve Adkinson, A. Y. (2013). İthal Edilen Angus Irkı Sığırların Türkiye Hayvancılığı ve Ekonomisine Etkileri, *Atatürk Üniversitesi 9. Ulusal Zootečni Öğrenci Kongresi*, Erzurum 23-25 Mayıs 2013, 331.
- Şimşek, E. (2018). "Türkiye ve AB Ülkelerinde Kırmızı Et Üretiminde İşgücü Verimliliğinin Karşılaştırılması", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24/1, 85-97.
- TAGEM Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. (2018). Tarım Ürünleri Piyasaları Kırmızı Et, 1-4. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2018-Ocak%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/2018-Ocak%20K%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1%20Et.pdf> (09.12.2018).
- Tarım Orman Şûrası. (2019). Sonuç Bildirgesi, <http://www.tarimormansurasi.gov.tr/Sayfa/Detay/362> (25.02.2021).
- TCMB. (2021). Haziran Ayı Fiyat Gelişmeleri, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3de94029-f363-49ae-9deb-ae8a8de4c66f/afiyathaziran21.pdf?MOD=AJPERES> (15.11.2021).
- T.C.Gıda,TarımveHayvancılıkBakanlığı.(2015).HayvancılıkGenelMüdürlüğüKırmızıEtStratejisi,1-70.<https://www.tarimorman.gov.tr/HAYGEM/Belgeler/Hayvanc%C4%B1l%C4%B1k/K%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1%20Et%20Stratejisi.pdf> (10.12.2018).
- T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2017). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı: IPARD (2014-2020), 1-205 https://www.tkd.gov.tr/Content/File/Ipard/IPARDII_Programi-Turkce_3Cagri.pdf (14.12.2018).
- T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı TEPGE. (2018). Kırmızı Et Durum ve Tahmin, 302, 1-33.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> (14.02.2021).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2018). Faaliyet Raporu, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/2018%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf (13.02.2021).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. (2020a). Tarım Ürünleri Piyasaları-DanaEti,<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2020-Temmuz%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/Dana%20Eti,%20Temmuz-2020,%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasa%20Raporu.pdf> (13.02.2021).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. (2020b). Tarım Ürünleri Piyasaları-Küçükbaş Eti, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2021-Ocak%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20>

Raporu/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCkba%C5%9F%20Eti,%20Ocak%202021,Tar%C4%B1m%20%C3%BCr%C3%BCnleri%20Piyasa%20Raporu.pdf (13.02.2021).

TİGEM. (2019). Hayvancılık Sektör Raporu, <https://www.tigem.gov.tr/WebUserFile/DosyaGaleri/2018/2/a374cc25-acc1-44e8-a546-63b4c8bce146/dosya/2019%20YILI%20HAYVANCILIK%20SEKTOR%20RAPORU.pdf> (13.02.2021).

Turhan, Ş., Erdal, B. ve Çetin, B. (2010). Türkiye’de Kırmızı Ette Fiyat Oluşumu ve Etkileyen Faktörler, *Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi, Şanlıurfa 22-24 Eylül 2010*, 387-395.

TÜİK. (2020a). Tüketici Fiyat Endeksleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Kasim-2020-33872> (10.02.2021).

TÜİK. (2020b). Dış Ticaret İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (10.02.2021).

Türkyılmaz, M. K. (2010). “Türkiye Et Üretiminin Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Kocatepe Veteriner Dergisi*, 3/2, 83-90.

Ulusal Kırmızı Et Konseyi. (2018). Kırmızı Et Sektörü 2018 Yılı Değerlendirme Raporu, <http://www.ukon.org.tr/pdf.aspx> (13.02.2021).

Upton, M. (2004). The Role of Livestock in Economic Development and Poverty Reduction. <https://www.fao.org/3/bp224e/bp224e.pdf> (23.11.2021).

Ünlüsoy, K., İnce, E. ve Güler, F. (2010). Türkiye Kırmızı Et Sektörü ve Rekabet Politikası, Rekabet Kurumu, 1-65. <https://www.gtb.org.tr/dosya/pdf/kirmizi-et-sektor-raporu-1.pdf> (09.12.2018).

Yıldız, F. F. (2004). “Avrupa Birliğinde Müdahale ve Ödeme Kuruluşları”, *TMMOB ZMO Tarım ve Mühendislik Dergisi*, 69,1-13.

Yin, J. ve Zhu, Z. (2020). “Perspectives for the Future in China: Challenges and Opportunities Facing Animal Teaching, Research, and Industry”, *Animal Frontiers*, 10/3, 46–48.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).